

השכלה גבוהה וחוסן תעסוקתי בעיתות משבר כלכלי-תעסוקתי

גל ליפשיץ, סיגל אלון*

תקציר. מחקר זה בוחן אם שינוי בתנאי שוק העבודה פוגע באופן דומה בתחושת הביטחון התעסוקתי אצל עובדים בעלי השכלה אקדמית וחסרי השכלה אקדמית, בהסתמך על הניסוי הטבעי שמספקת התפרצות מגפת הקורונה. הנתונים לקוחים מסקר המבוסס על מדגם הסתברותי ומייצג של האוכלוסייה הבוגרת בישראל לפני מגפת הקורונה ובמהלכה. הממצאים מראים כי בעלי השכלה אקדמית עובדים במשרה מלאה יותר מאשר חסרי השכלה אקדמית. ככלל, אצל כל העובדים נפגעה תחושת הביטחון התעסוקתי כתוצאה מן המשבר, אך חסרי תואר אקדמי חוששים יותר מאובדן מקום העבודה (כלומר הם חשים פחות ביטחון תעסוקתי במקום העבודה) ומגלים נכונות רבה יותר להתפשר על מנת להימנע מאבטלה (כלומר חשים פחות ביטחון תעסוקתי בשוק העבודה), בהשוואה לעובדים בעלי תואר אקדמי. ממצאים אלו מעידים כי להשכלה גבוהה יש פרמיה גדולה במונחים של היקף תעסוקה וביטחון תעסוקתי, והיא חשובה במיוחד בתקופות משבר.

מילות מפתח: פרמיית השכלה גבוהה, משבר הקורונה, תת-תעסוקה, ביטחון תעסוקתי

מבוא

ברצמבר 2019 פרצה מגפת הקורונה בסין והתפשטה ברחבי העולם. עד מהרה הובן כי המגפה אינה רק משבר בריאותי חמור, אלא גם גבתה (וממשיכה לגבות) מחיר עצום משוק העבודה בשל הריחוק החברתי והמשבר הכלכלי שאנו רק בראשיתו. אחד המאפיינים העיקריים של משבר זה הוא אובדן עבודה בהיקפים חסרי תקדים בעולם כולו, מעל ומעבר למה שהתרחש בתקופות מיתון כלכלי בעשורים האחרונים (Alon, 1998; Kalleberg & von Wachter, 2017). אפשר לצפות כי למשבר יהיו השפעות ארוכות טווח על אי-שוויון בין קבוצות חברתיות שונות (Alon et al., 2020). ואכן, ממצאים ראשוניים מראים כי פגיעתו של משבר הקורונה בקבוצות אוכלוסייה שונות, למשל קבוצות גיל ומגדר, אינה אחידה (אנדבלד ואחרים, 2020; Alon et al., 2020). אחד הגורמים החשובים ביותר לאי-שוויון כיום הוא הפער הכלכלי והתעסוקתי שבין קבוצות השכלה שונות, בשל החשיבות המרבית של השכלה בחברה הקפיטליסטית

* גל ליפשיץ, דוקטורנטית בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' סיגל אלון, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

המודרנית. השאלה המעניינת היא האם השכלה גבוהה מחזקת את תחושת הביטחון בעת משבר כלכלי-תעסוקתי, והתפרצות מגפת הקורונה מספקת ניסוי טבעי המאפשר לברוק שאלה זו. ספרות המחקר הענפה העוסקת בקשר שבין השכלה ובין תגמולים בשוק העבודה מתמקדת בפרמיה הכלכלית שיש להשכלה הגבוהה, דהיינו בטענה כי להשקעה ברכישת השכלה גבוהה יש תשואה במונחי הכנסה מעבודה. אולם ההתמקדות בשכר בלבד מתעלמת מהיבטים נוספים של הקשר בין השכלה לתעסוקה. למשל, פרמיית ההשכלה יכולה לבוא לידי ביטוי במונחי יוקרה תעסוקתית, תחושת שייכות חברתית או תחושת סיפוק. היא יכולה להתבטא גם בהבדלים באיכות העבודה, בדרך ההעסקה, בהיקף התעסוקה ובביטחון התעסוקתי; לבעלי השכלה גבוהה יש חוסן תעסוקתי רב יותר והזדמנויות רבות יותר למשרות טובות ויציבות (Kalleberg & von Wachter, 2017).

עובדים החשים חוסר ביטחון תעסוקתי חוששים כי משרתם מאוימת ועתידם התעסוקתי אינו מובטח (Erlinghagen, 2008). אי-יציבות תעסוקתית עשויה לנבוע משוק עבודה לא יציב, אך גם מהסדרי העבודה עצמה (Erlinghagen, 2008; Kalleberg & Vallas, 2018). התפרצות מגפת הקורונה מאפשרת לבחון את הקשר בין השכלה גבוהה לתחושת הביטחון התעסוקתי ולשאול אם המשבר הכלכלי פוגע באופן דומה בתחושת הביטחון התעסוקתי של עובדים בעלי השכלה אקדמית וחסרי השכלה כזאת. מחקרנו מתמקד אפוא בשינוי בתחושת הביטחון התעסוקתי, ומבחין בין ביטחון תעסוקתי במקום העבודה (job security) לביטחון תעסוקתי בשוק העבודה (labor market security). תרומתו של המחקר לספרות הסוציולוגית היא באור שהיא זורה על השפעתו הישירה של משבר כלכלי-תעסוקתי על פרמיית ההשכלה הגבוהה במונחי חוסן תעסוקתי.

נתונים

נקודת המוצא ששימשה אותנו לבחינת השינוי שיצרה המגפה בתחושות הביטחון התעסוקתי של האוכלוסייה היא נתונים שנאספו בישראל לפני תקופת הקורונה בתוכנית הסקר החברתי הבינלאומי (ISSP Work Orientations IV) לשנת 2015 (הנתונים נאספו בשנת 2016. ראו Jutz et al., 2018). הסקר בחן עמדות לגבי עבודה (work orientation). נתונים אלו הושו לנתונים שנאספו בישראל לאחר התפרצות המגפה ולאחר הסגר הראשון (בחדשים אפריל-אוגוסט 2020; לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין הממצאים שנאספו לאורך תקופה זו) בסקר טלפוני גדול המבוסס על מדגם הסתברותי ומייצג של האוכלוסייה הבוגרת במדינת ישראל (שגובש בדגימה רנדומלית מתוך מרשם האוכלוסיין). המדגם הכולל של הסקרים לפני תקופת הקורונה ואחרי פרוץ המגפה כלל 2,056 משיבים ישראלים בגיל 25-69, מתוכם 1,318 עובדים. 42% מהמשיבים היו בעלי השכלה אקדמית.

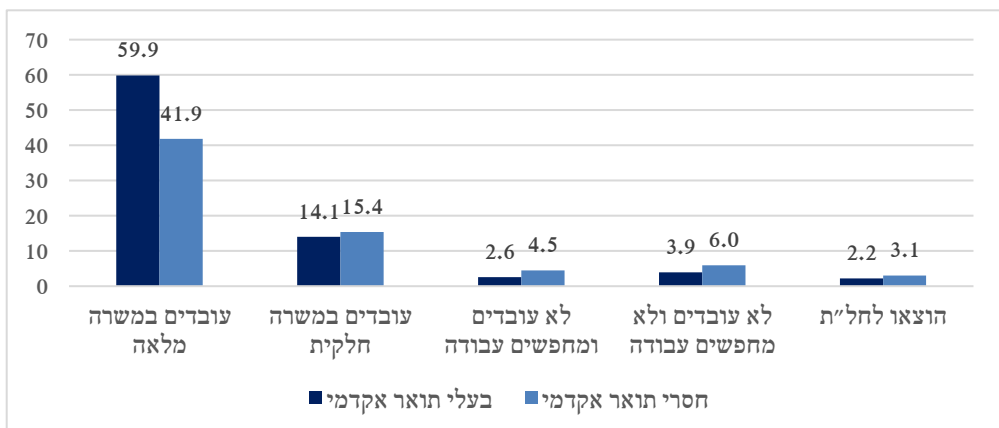
ממצאים

מצבי תעסוקה

בעקבות משבר הקורונה גדל מאוד היקף המובטלים בשוק העבודה הישראלי ועמד על 21% בתקופה שבה נערך הסקר, לעומת 4% בשנת 2019 (הלמ"ס, 2020). שיעור אבטלה דומה נמצא גם בנתוני הסקר שערכנו (בין 17% ל-22%, באופני חישוב שונים). כצפוי, הממצאים מראים פערים ניכרים בין קבוצות השכלה בהיקף התעסוקה לאחר פרוץ המשבר. 74% מן המשיבים שיש להם תואר אקדמי וכ-57% מן המשיבים שאין להם תואר אקדמי היו מועסקים בשוק העבודה במשרה מלאה או חלקית (איור 1). פרמיית ההשכלה הגבוהה מתבטאת גם בהיקפי המשרה: כ-60% מבעלי התואר האקדמי היו מועסקים במשרה מלאה, אך מקרב חסרי התואר האקדמי רק כ-42% היו מועסקים במשרה מלאה.

בכל מצבי אי-התעסוקה שנבחנו (חל"ת; לא עובדים ומחפשים עבודה; לא עובדים ואינם מחפשים עבודה) נמצא שיעור גבוה יותר של חסרי תואר אקדמי. בסך הכול 13.6% מחסרי התואר האקדמי היו חסרי תעסוקה, לעומת 8.7% מבעלי התואר האקדמי. בקטגוריה "לא עובדים ומחפשים עבודה", שהיא הגדרת הלמ"ס לאבטלה, שיעור חסרי התואר האקדמי הוא פי 1.7 מזה של בעלי התואר (4.5% לעומת 2.6%, בהתאמה). ראוי לציין כי אנשים שאינם עובדים ואינם מחפשים עבודה מוגדרים בנתוני הלמ"ס כלא שייכים לכוח העבודה, ולכן הם אינם נכללים בסטטיסטיקה הרשמית של ממדי האבטלה. ממצאינו מרחיבים את הנתונים הרשמיים לגבי היקף האבטלה ומראים כי חסרי תואר אקדמי פגיעים יותר למצבים של חוסר תעסוקה, משום שכ-6% מתוכם נכללים בקטגוריה זו לעומת כ-4% בקרב בעלי התואר האקדמי. ממצא זה יכול לרמז על תופעת "העובד המיואש" – אנשים שאינם עובדים ושהתייאשו מחיפוש עבודה.

איור 1: התפלגות מצב התעסוקה בקרב כלל האוכלוסייה לפי קבוצות השכלה, באחוזים, אפריל-אוגוסט 2020 (N=2,056)

תחושת ביטחון תעסוקתי

המחקר בדק שני היבטים של תחושת ביטחון תעסוקתי בקרב עובדים: החשש מאובדן מקום העבודה והנכונות לערוך פשרות על מנת לא להיות מובטל. היבטים אלו משקפים תחושת ביטחון תעסוקתי במקום העבודה ובשוק העבודה, בהתאמה (Erlinghagen, 2008; Kalleberg & Vallas, 2018).

כדי למדוד את תחושת הביטחון במקום העבודה, המשיבים לסקר שהיו מועסקים נשאלו "באיזו מידה, אם בכלל, אתה מודאגת מהאפשרות שתאבדי את מקום עבודתך?". כצפוי, בהשוואה ל-2016, בעקבות משבר הקורונה חלה עלייה בתחושת חוסר הביטחון במקום העבודה, שבאה לידי ביטוי בגידול בשיעור העובדים שחשו "מודאגים מאוד" מהאפשרות לאבד את מקום העבודה. עם זאת, המשבר לא השפיע באופן שווה על שתי קבוצות ההשכלה (טבלה 1). בקרב חסרי התואר האקדמי גדל שיעור המודאגים מאוד בין 2016 ל-2020 פי 2.5, ואילו בקרב בעלי התואר האקדמי גדל שיעור זה פי 1.7 (מ-4% ל-7%). בסך הכול, שיעור המודאגים מאוד והמודאגים במידה מסוימת גדל בקרב עובדים ללא תואר אקדמי פי 1.9, ואילו בקרב בעלי תואר אקדמי הוא גדל פי 1.5. ממצא נוסף המדגים את ההשפעה הלא סימטרית של המשבר הוא שלפני המשבר, סך המודאגים מאוד והמודאגים במידה מסוימת היה דומה בין קבוצות ההשכלה – 16.2% בקרב חסרי השכלה אקדמית ו-16.7% בקרב בעלי השכלה אקדמית – ואילו לאחר תחילת המשבר הוא היה 30.5% ו-25.2%, בהתאמה. כלומר, משבר הקורונה ערער את תחושת הביטחון במקום העבודה אצל כולם, אבל ביתר שאת אצל חסרי השכלה אקדמית.

טבלה 1: התפלגות התשובות לשאלה: "באיזו מידה, אם בכלל, אתה מודאגת מהאפשרות שתאבדי את מקום עבודתך?" – באחוזים, בקרב עובדים (במשרה מלאה או חלקית)

שיעור השינוי בין הסקרים	2020		2016			
	חסרי תואר אקדמי	בעלי תואר אקדמי	חסרי תואר אקדמי	בעלי תואר אקדמי		
מודאג מאוד	2.5	7.0	10.6	4.1	4.2	
מודאג במידה מסוימת	1.7	18.2	19.9	12.6	12.0	
מודאג מעט	1.3	25.7	17.8	20.6	13.7	
בכלל לא מודאג	1.9	47.8	50.3	38.8	27.2	
		626	692	296	491	N

* כל ההבדלים מובהקים סטטיסטית (ברמה של $p > 0.05$)

הערות מחקר לעת קורונה

כדי למדוד את תחושת הביטחון התעסוקתי בשוק העבודה בחנו את החשש מהאפשרות לאבד את מקום העבודה. המשיבים לסקר שהיו מועסקים נשאלו "באיזו מידה אתה מסכימה או לא מסכימה שכדי לא להיות מובטלת תהייה מוכנה להסכים" לפשרות שונות הקשורות להכשרה מקצועית, לגובה השכר, להיקף העבודה ולזמן הנסיעה למקום העבודה. הנכונות להתפשר על מנת להימנע מאבטלה – דהיינו הגמישות התעסוקתית – משקפת את היחס בין החשש מאובדן מקום העבודה ובין היצע ההזדמנויות התעסוקתיות בשוק העבודה, קרי הביטחון התעסוקתי בשוק העבודה. כאשר החשש רב והיצע המשרות נמוך, נצפה לגמישות תעסוקתית רבה יותר מצד העובדים ולנכונות להתפשר על מנת להימנע מאבטלה. הסוגיה נבחנה לפני משבר הקורונה ובמהלכו, וטבלה 2 מציגה את שיעור העובדים שענו "מסכים מאוד" ו"די מסכים" לפשרות על מנת להימנע מאבטלה.

טבלה 2: התפלגות התשובות לשאלה: "על מנת להימנע מאבטלה, באיזו מידה היית מסכים מאוד / מסכים" – באחוזים, בקרב עובדים (במשרה מלאה או חלקית)

הסקרים	2020		2016			
	חסרי בעלי חסרי תואר אקדמי	בעלי תואר אקדמי	חסרי תואר אקדמי	בעלי תואר אקדמי		
לעבוד בעבודה הדורשת כישורים חדשים	1.3	1.7	81.0	78.0	60.9	45.9
להסכים למשרה במשכורת נמוכה יותר	1.6	2.2	61.7	52.7	38.8	24.5
לעבוד בעבודה זמנית	1.6	2.1	68.5	67.9	44.0	32.2
לנסוע מרחקים גדולים יותר לעבודה	1.3	1.9	52.8	44.9	39.6	22.7
			626	692	296	491
						N

* כל ההבדלים מובהקים סטטיסטית (ברמה של $p > 0.05$)

אפשר לראות שבקרב שתי הקבוצות חלה עלייה ניכרת בנכונות להתגמש על מנת להימנע מאבטלה. כמו במקרה של תחושת הביטחון התעסוקתי במקום העבודה, גם בהיבט של תחושת הביטחון התעסוקתי בשוק העבודה נמצאו פערים גדולים מאוד בין בעלי תואר אקדמי לחסרי תואר אקדמי במשבר הקורונה. לדוגמה, בקרב חסרי התואר האקדמי גדלה הנכונות לעבודה זמנית פי 2.1 (גידול מ-32% ל-68%), לעומת גידול פי 1.6 בקרב בעלי התואר (מ-44% ל-69%). באופן דומה, נמצא פער ניכר בנכונות להתפשר על גובה השכר: ב-2020 53% מן

העובדים חסרי התואר האקדמי היו מוכנים להסכים למשרה בשכר נמוך יותר משכרם הנוכחי – פי 2.2 לעומת שיעורם ב-2016. לעומתם, 62% מן העובדים בעלי התואר היו מוכנים להתפשר ב-2020 על שכר נמוך יותר, אך שיעור השינוי בקבוצה זו היה קטן יותר ועמד על 1.6. מגמות דומות נמצאו גם במדד הנכונות ללמוד כישורים חדשים והנכונות לנסוע זמן רב יותר למקום העבודה.

לסיכום, הממצאים מראים שבעקבות משבר הקורונה, כלל העובדים הביעו נכונות לפשרות תעסוקתיות על מנת להימנע מאבטלה, אבל עובדים חסרי תואר אקדמי הביעו נכונות רבה יותר להתגמש על מנת להישאר בשוק העבודה.

סיכום

במחקר זה בדקנו כיצד השפיע משבר הקורונה על תחושות היציבות והביטחון התעסוקתי של עובדים, והאם המשבר השפיע באופן דיפרנציאלי על קבוצות השכלה שונות. הממצאים מראים כי בעקבות משבר הקורונה, עובדים חסרי תואר אקדמי מרגישים שהאדמה רועדת מתחת לרגליהם הרבה יותר מעמיתיהם בעלי התואר האקדמי. עם העלייה הניכרת בשיעור האבטלה במשק בעקבות המשבר, תחושת הביטחון התעסוקתי של כלל העובדים התערערה בהשוואה לתחושותיהם לפני משבר הקורונה. בהשוואה לשנת 2016, שבה 16% מכלל העובדים חששו או חששו מאוד מאובדן עבודתם, כ-25% חששו מכך בחודשים שלאחר פרוץ המשבר. אולם למרות העלייה הגורפת בתחושת הפגיעות וחוסר הביטחון התעסוקתי של כלל העובדים, נמצאו הבדלים בין תחושותיהם של בעלי תואר אקדמי ובין אלה של חסרי תואר אקדמי. בין 2016 ל-2020, החשש מאובדן מקום העבודה גדל בקרב חסרי תואר יותר מאשר בקרב בעלי תואר. גם הנכונות להתפשר על מנת להימנע מאבטלה גדלה יותר אצל עובדים חסרי תואר אקדמי מאשר אצל עובדים בעלי תואר אקדמי. הבדלים אלו משקפים את הפערים בין קבוצות השכלה במידת החוסן התעסוקתי במצבי משבר ובהיקף ההזדמנויות בשוק העבודה. הממצאים משקפים בבירור את פרמיית ההשכלה האקדמית במונחים של תחושת יציבות ותחושת ביטחון תעסוקתי. ייתכנו כמה סיבות לכך שעובדים בעלי תואר אקדמי חשים ביטחון תעסוקתי רב יותר בהשוואה לעובדים חסרי תואר אקדמי. הסיבה העיקרית הוא שלעובדים בעלי תואר אקדמי יש סיכוי גדול יותר להיות מועסקים בעבודות "טובות" יותר ויציבות יותר וליהנות מהיצע רחב יותר של הזדמנויות תעסוקתיות (Kalleberg & von Wachter, 2017). הסבר אפשרי נוסף נעוץ בייחודיותו של משבר הקורונה, שהאבטלה בו נובעת בחלקה מסגירת ענפים שלמים במשק בשל הריחוק החברתי, ולכן ההבדל בין הקבוצות יכול לנבוע גם מהבדלים במשלחי יד ובענפי תעסוקה. בחודש מאי 2020, למשל, שיעורי האבטלה בשירותי האירוח, באמנות ובבידור, ובעתעסקה במשקי בית פרטיים – ענפים המתאפיינים באוכלוסיית עובדים משכילה פחות – היו הגבוהים ביותר מכל ענפי המשק (אנדרבלד ואחרים, 2020). גורמים אחרים עשויים להיות תחושות זכאות או מסוגלות חזקות יותר בקרב בעלי תואר אקדמי, וקיומה של רשת ביטחון כלכלית המאפשרת להם להיות סלקטיביים יותר מחסרי תואר. גורמים אלו דורשים חקירה נוספת.

תוצאות אלו מעלות שאלות מעניינות רבות לגבי הצפוי בעתיד. לדוגמה, ניכר כי כיום יש נכונות רבה לערוך פשרות על מנת להימנע מאבטלה, ונשאלת השאלה מה יקרה אם המשבר

התעסוקתי יימשך זמן רב, כפי שרבים מעריכים; במשבר מתמשך ושיעורי אבטלה גבוהים עשוי להתרחש שינוי בנורמות החברתיות כך שאבטלה וחוסר תעסוקה יקבלו לגיטימציה, ובמקרה כזה אפשר לצפות לירידה מסוימת בנכונות להתפשר על מנת לא להיות מובטל (Alon, 1998). לחלופין, במשבר מתמשך שיעמיק את חוסר הביטחון הכלכלי של האוכלוסייה יגדל גם הצורך למצוא עבודה כדי להתפרנס, מבלי להתחשב באיכותה של העבודה הזאת, ולכן תגדל הנכונות להתפשר לגבי מאפייניה. שאלה נוספת היא אם הפערים בין קבוצות ההשכלה יחזרו לרמות ששררו לפני המשבר הכלכלי והתעסוקתי, או שמא פרמיית ההשכלה הגבוהה במונחי תחושת ביטחון תעסוקתי תגדל עוד יותר. התשובות לשאלות אלו אינן תלויות רק בעוצמתו ובמשכו של המשבר אלא גם במדיניות הממשלה ובאופן טיפולה בעוני ובאבטלה (אנדבלד ואחרים, 2020). שאלות ותשובות אלו אינן תאורטיות גרידא אלא יש להן גם משמעות חברתית: לביטחון תעסוקתי יש השלכות מרבדות רבות, בין השאר על מדדי בריאות ורווחה, ותחושת חוסר ביטחון תעסוקתי מגבירה תחלואה ומתח נפשי (Burgard et al., 2012).

מקורות

- אנדבלד, מירי, אורן הלר ולהב כראדי. (2020). *השפעת המיתון ומדיניות הממשלה בעקבות משבר הקורונה על רמת החיים, העוני והאי שוויון*. ביטחון סוציאלי, 110, 2-10.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2020). *ירחון סקר כוח אדם אוגוסט 2020*.
- Alon, Sigal. (1998). *Labor market inequality: The employment adequacy aspect* [Doctoral Thesis, Tel Aviv University].
- Alon, Titan, Matthias Doepke, Jane Olmstead-Rumsey, & Michèle Tertilt. (2020). *The impact of COVID-19 on gender equality* (working paper no. 26947). National Bureau of Economic Research.
- Burgard, Sarah A., Lucie Kalousova, & Kristin S. Seefeldt. (2012). Perceived job insecurity and health: The Michigan Recession and Recovery Study. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 54(9), 1101–1106.
- Erlinghagen, Marcel. (2008). Self-Perceived job insecurity and social context: A multi-level analysis of 17 European countries. *European Sociological Review*, 24(2), 183–197.
- Jutz, Regina, Evi Scholz, Michael Braun & Markus Hadler. (2018). The ISSP 2015 Work Orientations IV Module. *International Journal of Sociology*, 48(2), 95–102.
- Kalleberg, Arne L., & Steven P. Vallas. (2018). Probing precarious work: Theory, research, and politics. In Arne L. Kalleberg & Steven P. Vallas (Eds.), *Precarious Work: Research in the Sociology of Work* (Vol. 31, pp. 1–30). Emerald Publishing Limited.
- Kalleberg, Arne L., & Till M. von Wachter. (2017). *The US labor market during and after the Great Recession: Continuities and transformations*. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 3(3), 1–19.